

Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»

УДК 930(476) "08/12"

**Врублеўскі
Юрый Уладзіміравіч**

**ГІСТАРЫЯГРАФІЯ ГІСТОРЫІ ЎЗНІКНЕННЯ І РАЗВІЦЦА ГАРАДОЎ
НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў ІХ – ХІІІ стст.**

Аўтарэферат
дысертацыі на саісканне вучонай ступені
кандыдата гістарычных навук

па спецыяльнасці 07.00.09 – гістарыяграфія, крыніцазнаўства і
метады гістарычнага даследавання

Мінск, 2013

Работа выканана ва ўстанове адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»

Навуковы кіраўнік –	Люты Анатоль Міхайлавіч , доктар гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры гісторыі Беларусі ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»
Афіцыйныя апаненты:	Штыхаў Георгій Васільевіч , доктар гістарычных навук, прафесар, галоўны навуковы супрацоўнік аддзела сярэднявечага перыяду дзяржаўнай навуковай установы “Інстытут гісторыі НАН Беларусі” Калечыц Іна Леанідаўна , кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры методыкі выкладання гісторыі і дапаможных гістарычных дысцыплін установы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”
Апаніруючая арганізацыя	установа адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”

Абарона адбудзецца 15 лютага 2013 г. у _____ на пасяджэнні савета па абароне дысертацый К 02.21.03 пры ўстанове адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка» па адрасе: 220030, г. Мінск, вул. Савецкая, д. 18, аўд. 482. Тэл.: 327-82-35; Sv.Tolm1@gmail.com

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў бібліятэцы ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка».

Аўтарэферат разасланы _____ 2013 года.

Вучоны сакратар савета
па абароне дысертацый

С.А. Талмачова

УВОДЗІНЫ

Актуальнасць тэмы дысертацыі абумоўлена роляй, якую выконваюць гарады ў эканамічным, сацыяльна-палітычным і культурным жыцці грамадства. Генезіс горада як зыходная ўрбаністычная з'ява і важны цывілізацыйны кампанент ёсць неабходны складнік гісторыі дзяржавы, частка сучаснай рэальнасці з усё большымі патрэбамі да пошуку сваіх генетычных каранёў. Паходжанне гарадоў і ўзнікненне дзяржаўнасці – адзіны і непарыўны працэс, які патрабуе дэталёвага вывучэння. Гістарыяграфічнае асэнсаванне праблем фарміравання і далейшага функцыянавання раннесярэдневяковых гарадоў на тэрыторыі Беларусі дапамагае зразумець спецыфіку станаўлення і развіцця дзяржаўнасці. Вывучэнне першапачатковага этапу ўтварэння гарадоў на беларускіх землях дае магчымасць для далейшага даследавання праблем феадалізацыі грамадства, інстытуалізацыі палітычных адносін, фарміравання тэрытарыяльна-адміністрацыйных структур, кансалідацыі этнічных супольнасцей. Шматпланавасць праблемы зараджэння і ўтварэння гарадоў узвышае яе практычную і тэарэтычную значнасць.

У адпаведнасці з запытам сучаснага беларускага грамадства ва ўмацаванні дзяржаўнасці асаблівае значэнне надаецца даследаванням па гісторыі старажытных гарадоў. Актуальнае значэнне набывае і аналіз досведу археалагічнага вывучэння генезісу старажытных гарадоў Беларусі ў IX–XIII стст. Улічваючы дасягненні гістарычнай навукі ў адзначанай галіне, магчыма будзе даследаваць перспектыўныя навуковыя кірункі, якія дазваляць разгледзець значэнне археалагічнай спадчыны ў вывучэнні раннедзяржаўных утварэнняў і іх сувязі з сацыяльна-эканамічнымі і культурнымі працэсамі ў Беларусі. Таму важна аб'ектыўна прааналізаваць гістарыяграфію гісторыі ўзнікнення і развіцця гарадоў IX–XIII стст. на тэрыторыі Беларусі.

З пашырэннем аб'ектаў структуры археалагічных работ, назапашваннем новых матэрыялаў характэрным становілася ўключэнне навукоўцамі атрыманых дадзеных у сістэму ведаў, якая засноўвалася на ўласных філасофска-светапоглядных асновах і перакананнях. Як вынік, вывучэнне таго ці іншага горада або некалькіх гарадоў папаўнялася рознымі, іншы раз супрацьлеглымі, поглядамі і падыходамі. Характар існуючых уяўленняў патрабуе гістарыяграфічнага асэнсавання і навуковага ўзважвання поглядаў навукоўцаў, распрацоўкі абгрунтаванай гістарыяграфічнай канцэпцыі гісторыі ўзнікнення і развіцця раннесярэдневяковых гарадоў на беларускіх землях.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі, тэмамі. Дысэртацыйнае даследаванне мае сувязь з асобнымі раздзеламі навуковай тэмы: «Айчынная гістарыяграфія сацыяльна-эканамічнай гісторыі Беларусі канца XVIII – пачатку XX ст.» (пратакол № 10/9 ад 28.02.2011 г. сумеснага пасяджэння кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі і кафедры гісторыі Беларусі), што распрацоўваецца ва ўстанове адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка».

Мэта і задачы даследавання. *Мэта* дысэртацыі – распрацаваць гістарыяграфічную канцэпцыю гісторыі ўзнікнення і развіцця гарадоў на тэрыторыі Беларусі ў IX–XIII стст.

Мэта абумовіла пастаноўку і вырашэнне наступных даследчых *задач*:

➤ ахарактарызаваць ступень навуковай распрацаванасці праблемы гістарыяграфіі гісторыі раннесярэдневяковых гарадоў IX–XIII стст. на беларускіх землях;

➤ вызначыць унёсак навукоўцаў Беларусі, Расіі і Украіны ў распрацоўку праблем узнікнення гарадоў на тэрыторыі Беларусі ў IX–XIII стст.;

➤ абгрунтаваць актуальнасць адзінай гістарыяграфічнай канцэпцыі зараджэння і развіцця раннесярэдневяковых гарадоў на беларускіх землях;

➤ раскрыць сутнасць праблемы «пераносу» гарадоў на тэрыторыі Беларусі ў гісторыка-археалагічных даследаваннях;

➤ вызначыць заканамернасці і асаблівасці працэсу назапашвання гістарычных ведаў па праблеме гістарычнай тапаграфіі раннесярэдневяковых гарадоў Полацкай і Турава-Пінскай земляў;

➤ высветліць заканамернасці і асаблівасці развіцця навуковых ведаў у галіне гістарычнай тапаграфіі старажытных гарадоў беларускага Пасожжа, Панямоння, а таксама Брагіна, Магілёва і Рэчыцы.

Аб’ектам даследавання з’яўляецца гістарыяграфія 20-х гг. XX – пачатку XXI ст. гісторыі гарадоў Беларусі.

Прадмет даследавання складаюць погляды, тэорыі па праблеме зараджэння і развіцця гарадоў IX–XIII стст. на тэрыторыі Беларусі ў гістарыяграфіі сярэдзіны 20-х гг. XX – пачатку XXI ст.

Храналагічныя рамкі дысэртацыйнага даследавання ахопліваюць перыяд сярэдзіны 20-х гг. XX – пачатку XXI ст. Дата ніжняй мяжы звязана з пачаткам мэтанакіраваных навуковых даследаванняў археалагічных помнікаў гарадоў на тэрыторыі Беларусі. Верхняя мяжа дысэртацыйнага даследавання вызначаецца сучасным станам археалагічнай навукі ў галіне вывучэння раннесярэдневяковых гарадоў Беларусі.

Палажэнні дысертацыі, якія выносяцца на абарону:

1. Тэорыі паходжання ўсходнеславянскага горада, распрацаваныя навукоўцамі з Беларусі, Расіі і Украіны паслужылі асновай для даследавання праблем узнікнення гарадоў на беларускіх землях. Абапіраючыся на абагульняльныя распрацоўкі буйных гісторыкаў (А.М. Ляўданскага, Б.А. Рыбакова, П.П. Талочкі) і асабісты досвед даследавання пасяленняў, беларускія навукоўцы ўзбагацілі кола праблем узнікнення гарадоў на тэрыторыі Беларусі і ўвялі ў навуковы ўжытак новыя археалагічныя матэрыялы. Праблема фактарнай узаемаабумоўленасці (сацыяльна-эканамічны, сацыяльна-палітычны фактар) станаўлення гарадскіх пасяленняў адлюстроўвае светапоглядную сістэму Э.М. Загарульскага, Г.В. Штыхава. Прыярытэт дамінавання вырашальнага фактару горадаўтварэння дазваляе адрозніваць сістэму поглядаў П.Ф. Лысенкі, В.М. Ляўко, Г.М. Семянчука, С.А. Піваварчыка, А.А. Мяцельскага ад палажэнняў іншых навукоўцаў.

2. У працэсе станаўлення і далейшага функцыянавання раннесярэдневяковых гарадоў на беларускіх землях галоўная роля належала як сацыяльна-эканамічнаму, так і сацыяльна-палітычнаму фактару. У аснову сцвярджэнняў археолагаў аб ролі фактараў быў пакладзены той археалагічны матэрыял, які знаходзіўся ў іх распараджэнні падчас вывучэння таго ці іншага горада. Зыходзячы з аналізу наяўнага матэрыялу, даследчыкі развівалі і ўдакладнялі тыя гістарычныя погляды, якія б сведчылі на карысць канкрэтнага фактару горадаўтварэння. Але неабходна зазначыць, што кожнаму археолагу трапляе неаднолькавая колькасць знаходак, што нясе розную інфармацыю і сведчыць аб тым ці іншым шляху ўзнікнення горада. Мы лічым, што для кожнага раннесярэдневяковага горада быў характэрным агульны складнік, які характарызаваў як сацыяльна-эканамічны, так і сацыяльна-палітычны фактар яго ўзнікнення і развіцця. Тым самым, на погляд аўтара, агульным для старажытных гарадоў Беларусі стала тое, што іх зараджэнне і развіццё было звязана з вырашальнай роляй не аднаго, а некалькіх фактараў.

3. Пытанне пра «перанос» гарадоў Беларусі адносіцца да ліку маладаследаваных праблем айчыннай гістарыяграфіі. «Перанос» гарадоў на беларускіх землях адлюстроўвае спецыфіку станаўлення горадаўтваральных цэнтраў, якія ў сваім субстанцыйным пачатку патрабуюць функцыянальнага развіцця. Змяненне першапачатковага месцазнаходжання горада ўяўляецца альтэрнатывай тапаграфічнаму развіццю ўтвараемых цэнтраў. «Перанясенне» горада ці асобных яго частак характарызуе новы ўзровень тэрытарыяльна-тапаграфічнага развіцця. Для рэалізацыі пасяленнем функцый рамяства і гандлю, адміністрацыйна-гаспадарчага кіравання, культурна-ідэалагічнага ўздзеяння, ваенна-ахоўнага забеспячэння, недастаткова наяўнасці старых цэнтраў, якія прыходзяць у заняпад (пасяленне на Менцы, Полацкае

гарадзішча). «Перанясенне» на новае і больш спрыяльнае месца пасадзейнічае набыццю такіх функцый і далейшаму развіццю.

4. Найбольш цэласна даследаванне праблемы фарміравання тапаграфічнай структуры гарадоў прадстаўлена ў працах В.М. Ляўко (Віцебск, Друцк), Д.У. Дука, С.В. Тарасава (Полацк), Ю.А. Заяца (Заслаўе), В.С. Пазднякова (Клецк). У аснове большасці публікацый па гісторыі раннесярэдневяковых гарадоў Паўночнай, Цэнтральнай і Паўднёвай Беларусі знаходзіліся дадзеныя, якія цалкам не адлюстроўвалі працэс фарміравання і развіцця іх тэрытарыяльнай структуры. Істотнае разуменне ў праблему ўтварэння і развіцця тапаграфічнай структуры малых гарадоў унеслі раскопкі В.М. Ляўко ў Оршы і Копысі. Гісторыка-археалагічнае вывучэнне Полацка (раскопкі А.М. Ляўданскага, В.Р. Тарасенкі, Г.В. Штыхава, С.В. Тарасава, Д.У. Дука) і Віцебска (працы Л.В. Аляксеева, раскопкі Г.В. Штыхава, М.А. Ткачова і Л.У. Калядзінскага, В.М. Ляўко, Т.С. Бубенька), у адрозненне ад даследаванняў іншых гарадоў, характарызавалася працяглым працэсам распрацоўкі асноўных палажэнняў па праблеме фарміравання іх тэрытарыяльнай структуры.

5. Асноўны змест і вынікі даследаванняў І.А. Марзалюка (у Магілёве), А.А. Макушнікава (у Гомелі), А.А. Мяцельскага (у Крычаве) адлюстроўвалі ў іх навуковых поглядах цэласную карціну ўзнікнення і развіцця гарадскога пасялення, уключаючы ў яе археалагічныя матэрыялы (факталагічны базіс) з розных структурных частак горада. Высновы даследчыкаў аб утварэнні Чачэрска і Слаўгарада былі сфармуляваны на аснове абмежаваных памераў раскопаў, і таму патрабуюць свайго ўдакладнення. Свайго пацвярджэння чакае думка аб існаванні пасада Рэчыцы ў XII ст. Фарміраванне поглядаў па праблеме гістарычнай тапаграфіі гарадоў беларускага Пасожжа, Брагіна, Магілёва і Рэчыцы супала па часе з актывізацыяй сістэматычных археалагічных даследаванняў (1980–1990-я гг. XX ст.). Раскопкі польскіх гісторыкаў у савецкі і постсавецкі час падштурхнулі навукоўцаў Расіі і Беларусі да распрацоўкі альтэрнатыўных версій узнікнення Гродна. Разам са значным доследам археалагічных раскопак Гродна, Навагрудка і Ваўкавыска для гістарычнай навукі Беларусі характэрнай была недастатковая распрацаванасць праблемы фарміравання гістарычнай тапаграфіі Слоніма, Турыйска і Здзітава, што было выклікана нізкай інтэнсіўнасцю іх археалагічнага вывучэння.

Асабісты ўклад саіскальніка. Дысертацыйнае даследаванне з’яўляецца самастойна выкананай працай. Саіскальнікам узнята важная навуковая праблема айчыннай гістарыяграфіі і прапанаваны падыход да яе вырашэння, які прадугледжвае аб’ектыўнае даследаванне існуючых уяўленняў на аснове гістарыяграфічнай рэфлексіі. Для дасягнення мэты даследавання аўтар дысертацыі разглядае канструяванне адзінай гістарыяграфічнай канцэпцыі для

вывучэння праблемы ўзнікнення і далейшага функцыянавання раннесярэдневяковых гарадоў на беларускіх землях. Дысертантам упершыню вызначаны асноўныя тэндэнцыі і заканамернасці развіцця археалагічнай навукі Беларусі ў галіне вывучэння раннесярэдневяковых беларускіх гарадоў. Прааналізаванае кола апублікаванай літаратуры і архіўных крыніц дазволіла прасачыць развіццё поглядаў і тэорый праблемы ўзнікнення ўсходнеславянскіх гарадоў, распрацаваць, абгрунтаваць і даказаць гістарыяграфічную канцэпцыю зараджэння і развіцця гарадоў IX–XIII стст. на тэрыторыі Беларусі. Упершыню ў айчыннай навуцы саіскальнікам абагульняюцца разнастайныя погляды і ўяўленні навукоўцаў па праблеме ўзнікнення раннесярэдневяковых гарадоў Беларусі на аснове распрацаванай гістарыяграфічнай канцэпцыі.

Апрабацыя вынікаў дысертацыі. Матэрыялы і вынікі дысертацыйнага даследавання сталі асновай дакладаў і паведамленняў на 10 навуковых канферэнцыях: «Гістарыяграфія і крыніцы па гісторыі гарадоў і працэсаў урбанізацыі ў Беларусі» (Гродна, 2009); «Актуальныя праблемы станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці» (Мінск, 2009); «Европа: актуальныя праблемы этнокультуры» (Мінск, 2010, 2011); «Образование и наука в Беларуси: актуальные проблемы и перспективы развития в XXI веке» (Мінск, 2010, 2011, 2012); «Віцебскія старажытнасці» (Віцебск, 2010, 2011); «Актуальные проблемы в изучении и преподавании общественно-гуманитарных наук (дисциплин)» (Віцебск, 2010).

Апублікаванасць вынікаў дысертацыі. Асноўны змест і вынікі дысертацыі разгледжаны ў 18 публікацыях: 7 артыкулах (4,4 аўтарскіх аркуша) у выданнях, уключаных у Пералік навуковых выданняў Рэспублікі Беларусь для апублікавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў, 3 артыкулах (0,85 аўтарскіх аркуша) у зборніках навуковых прац, 8 матэрыялах навуковых канферэнцый (2,2 аўтарскіх аркуша). Агульны аб'ём апублікаваных прац – 7,45 аўтарскіх аркуша.

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыйнае даследаванне складаецца з пераліку ўмоўных абазначэнняў і скарачэнняў, уводзін, агульнай характарыстыкі работы, пяці глаў, заключэння і бібліяграфічнага спісу. Логіка пабудовы структуры работы адпавядае паслядоўнаму вылучэнню тэарэтычных праблем (паходжанне горада: шляхі, умовы ўзнікнення, папярэднікі і генезісныя формы гарадскіх пасяленняў, «перанос» гарадоў) і вузлавых пытанняў (гістарычная тапаграфія) гістарыяграфіі раннесярэдневяковых гарадоў IX–XIII стст. на тэрыторыі Беларусі. Агульны аб'ём дысертацыі складае 146 старонак. Асноўны тэкст дысертацыі – 113 старонак, спіс літаратуры займае 31 старонку. Бібліяграфічны спіс уключае 370 найменняў, з якіх 18 – аўтарскія публікацыі.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ РАБОТЫ

Ва ўводзінах абгрунтоўваецца актуальнасць дысертацыі, паказваецца неабходнасць правядзення даследавання па дадзенай тэматыцы.

У першай главе «Гістарыяграфічны агляд праблемы, крыніцы і метадалогія праведзенага даследавання» аналізуюцца працы па гістарыяграфіі праблемы, даецца ацэнка стану навуковай распрацаванасці тэмы дысертацыі, характарызуюцца крыніцы і метады даследавання.

Праблемы гістарыяграфіі раннесярэдневяковых гарадоў Беларусі даволі рэдка сустракаліся і сустракаюцца ў айчынным навуковым друку. З'яўленне гістарыяграфічных прац абумоўлівалі станоўчыя зрухі ў напрамках развіцця археалагічнай навукі. Сістэматызацыя назапашаных ведаў па праблемах ранняй гісторыі гарадоў Беларусі, як правіла, абмяжоўвалася акрэсленнем атрыманых высноў без уключэння іх у цэльную сістэму.

Гістарыяграфія раннесярэдневяковых гарадоў Беларусі ўяўляе сабой сукупнасць прац, якую складаюць: 1) абагульняльныя працы па праблемах гістарыяграфіі Беларусі і гісторыі археалагічных даследаванняў, гістарыяграфія ўсходнеславянскіх гарадоў: артыкулы, манаграфіі, навучальныя дапаможнікі, дысертацыі; 2) уводныя раздзелы дысертацый і манаграфій па гісторыі сярэдневяковых гарадоў Беларусі; 3) аглядныя артыкулы па гісторыі археалагічнага вывучэння беларускіх гарадоў; 4) непасрэдна навуковыя артыкулы па зададзенай тэме. Змест прац па гістарыяграфіі старажытных гарадоў Беларусі і іх наяўная колькасць сведчаць аб недастатковай ступені навуковай распрацаванасці праблемы.

Першымі абагульняльнымі працамі па археалагічным вывучэнні старажытных помнікаў Беларусі можна лічыць артыкулы А.М. Ляўданскага¹, у якіх аўтар закранаў праблемы развіцця археалагічных даследаванняў у БССР. У выніку заняпаду археалагічнай навукі Беларусі, што назіраўся ў канцы 30-х гг. і 40-я гг. XX ст., прыпынілася выданне гістарыяграфічных прац.

Асноўныя вынікі археалагічных даследаванняў усходнеславянскіх гарадоў у першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі былі падсумаваны М.М. Вароніным і П.А. Рапапортам², якія ўпершыню звярнулі ўвагу на праблему вывучанасці шэрагу беларускіх гарадоў. Сталыя і буйнамаштабныя археалагічныя раскопкі гарадоў Беларусі, якія вяліся з рознай ступенню інтэнсіўнасці на працягу 1960–1980-х гг., спрыялі абагульненню атрыманых

¹ Ляўданскі, А. Археалёгічная праца ў БССР за 1930–1931 / А. Ляўданскі // Працы сэкцыі археалёгіі / Беларус. акад. навук, Ін-т гісторыі. – Менск, 1932. – Т. 3. – С. 226 ; Ляўданскі, А. Археалёгічныя досьледы ў БССР пасля Кастрычнікаўскай рэвалюцыі / А. Ляўданскі // Працы сэкцыі археалёгіі / Беларус. акад. навук, Ін-т гісторыі. – Менск, 1932. – Т. 3. – С. 215–218 ; Ляўданскі, А.М. Археалагічныя досьледы ў БССР у 1933–1934 / А.М. Ляўданскі, К.М. Палікарповіч // Запіскі Беларускай Акадэміі Навук / Беларус. акад. навук. – Менск, 1936. – Кн. 5. – С. 210–223.

² Воронин, Н.Н. Археологическое изучение древнерусского города / Н.Н. Воронин, П.А. Раппопорт // Сб. ст. / АН СССР, Ин-т археологии. – М., 1963. – Вып. 96 : Краткие сообщения Института археологии. – С. 3–17.

звестак. Як вынік, гісторыкамі былі сфармуляваны важныя вывады, якія сталі асновай для буйных кірункаў вывучэння гарадоў Полацкай, а таксама Тураўскай земляў. Гістарыяграфія гарадоў Полацкай зямлі прадстаўлена артыкуламі, у якіх адлюстраваны вынікі археалагічнага вывучэння за асобныя дзесяцігоддзі, стан і перспектывы даследавання праблемы³. Гістарыяграфія гарадоў Тураўскай зямлі разгледжана ў аглядных артыкулах гісторыі археалагічнага даследавання рэгіёна⁴. Большасць гістарыяграфічных прац складаюць матэрыялы па гісторыі археалагічнага вывучэння гарадоў. Высветлена, што такія працы фактычна не ўтрымлівалі інфармацыі, якая б тычылася аналізу асноўных палажэнняў папярэднікаў ці перагляду ранейшых меркаванняў. Асобныя аспекты гісторыі археалагічных даследаванняў і дасягненні археалагічнай навукі ў галіне гарадской праблематыкі магчыма знайсці ў абагульняльных даследаваннях па гістарыяграфіі Беларусі⁵. Агляд асноўных вынікаў археалагічнага вывучэння гарадоў за асобныя перыяды ўтрымліваюць сціплыя раздзелы (уводзіны) манаграфічных і дысертацыйных даследаванняў, прысвечаныя гісторыі сярэдневяковых гарадоў Беларусі. У прыватнасці, асноўнымі крыніцамі гістарыяграфіі гарадоў беларускага Пасожжа і беларускага Панямоння з'яўляюцца дысертацыя А.А. Мяцельскага⁶ і

³ Штыхов, Г.В. Археологическое изучение Полоцка / Г.В. Штыхов // Тезисы докл. на заседаниях, посвящ. итогам полевых иссл-ий 1962 г. / Акад. наук СССР, Отд-ие ист. наук, Акад. наук БССР, Отд-ие обществ. наук. – М., 1963. – С. 48–49 ; Штыхов, Г.В. Археология Полоцкой земли за 50 лет / Г.В. Штыхов // Древности Белоруссии : докл. конф. по археологии Белоруссии, март 1969 г. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Белорус. о-во охраны памятников истории и культуры ; под. ред. В.Д. Будько [и др.]. – Минск, 1969. – С. 118–129 ; Штыхов, Г.В. Полоцк и Витебск IX–XIII вв. в свете археологических исследований / Г.В. Штыхов // Тезисы докл. Советской делегации на I Междунар. конгр. славян. археологии в Варшаве, сент. 1965 г. / Акад. наук СССР, Ин-т археологии. – М., 1965. – С. 45–48 ; Загарульскі, Э.М. Археалагічнае вывучэнне дзядзінца старажытнага Мінска / Э.М. Загарульскі // Весці Акадэміі навук Беларускай ССР. Сер. грам. нав. – 1960. – № 4. – С. 51–61 ; Заяц, Ю.А. К истории изучения древнего Заславля / Ю.А. Заяц // Древности Белоруссии и Литвы : сб. ст. / Ин-т истории АН БССР, Ин-т истории АН Лит. ССР ; редкол.: Л.Д. Поболь [и др.]. – Минск, 1982. – С. 110–116 ; Дук, Д.В. Состояние, актуальные проблемы и перспективы развития археологии Полоцка / Д.В. Дук // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі : матэрыялы IV Міжнар. навук. канф., Полацк, 23–24 кастр. 2002 г. / М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Ин-т гісторыі Нац. акад. навук Беларусі, Нац. Полац. гіст.-культ. музей-запаведнік ; склад. Т.А. Джумантаева. – Полацк, 2002. – С. 107–111 ; Левко, О.Н. Полоцкая земля в современной белорусской, российской и украинской историографии / О.Н. Левко // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі : матэрыялы V Міжнар. навук. канф., Полацк, 24–25 кастр. 2007 г. / М-ва культуры Рэсп. Беларусь, Упр. культуры Віцеб. аблвыканкама, Нац. Полац. гіст.-культур. музей-запаведнік ; склад. Т. А. Джумантаева. – Полацк, 2009. – С. 305–306.

⁴ Лысенко, П.Ф. Археологические исследования раннефеодальных памятников Туровской земли / П.Ф. Лысенко // Древности Белоруссии : докл. конф. по археологии Белоруссии, март 1969 г. / Акад. наук БССР, Ин-т истории, Белорус. о-во охраны памятников истории и культуры ; под. ред. В.Д. Будько [и др.]. – Минск, 1969. – С. 130–148 ; Лысенко, П.Ф. Археологическое изучение городов Туровской земли / П.Ф. Лысенко // Древности Белоруссии : материалы конф. по археологии Белоруссии и смежных территорий / Акад. наук БССР, Отд-ие обществ. наук, Ин-т истории ; под ред. В.Ф. Исаенко [и др.]. – Минск, 1966. – С. 258 – 275.

⁵ Достижения исторической науки в БССР за 60 лет / З.Ю. Копыцкий [и др.] ; под общ. ред. З.Ю. Копыцкого. – Минск : Наука и техника, 1979. – 80 с ; Копыцкий, З.Ю. Историография БССР (эпоха феодализма) : учеб. пособие для студентов ист. фак. / З.Ю. Копыцкий, В.В. Чепко ; науч. ред. Я.Н. Мараш. – Минск : Университетское, 1986. – 176 с.

⁶ Метельский, А.А. Города белорусского Посожья в X–XIII вв. : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.06 / А.А. Метельский. – Минск, 1992. – 306 с.

манаграфія Я.Г. Звяругі⁷. Тым самым, у 1950–1980-я гг. інтэнсіўна пачалі выдавацца разнастайныя даследаванні гістарыяграфічнага характару, якія вызначала агляднасць зместу, адсутнасць адпаведнага аналізу і ацэнак навуковай дзейнасці папярэднікаў.

У 90-я гг. XX – пачатку XXI ст. тэмпы археалагічнага вывучэння гарадоў замарудзіліся, што паўплывала на адсутнасць абагульняльнага даследавання па гістарыяграфіі раннесярэдневяковых гарадоў. Выключэнне склаў невялікі артыкул В.М. Ляўко⁸, у якім упершыню была прааналізавана роля археалагічных матэрыялаў у развіцці канцэпцыі ўзнікнення ўсходнеславянскіх гарадоў. Пытанні ключавых момантаў археалагічных даследаванняў гарадоў Беларусі разглядаюцца ў артыкуле А. Краўцэвіча⁹.

Раскрыццё тэмы дысертацыйнага даследавання здзяйснялася праз выкарыстанне апублікаваных і архіўных крыніц. Адпаведна, магчыма вылучыць наступныя групы крыніц: пісьмовыя (летапісы, хронікі, скандынаўскія сагі, картаграфічныя помнікі), археалагічныя (рэчавы матэрыял культурных напластаванняў), і гістарыяграфічныя, ці працы навукоўцаў па гісторыі раннесярэдневяковых гарадоў (манаграфічныя і дысертацыйныя даследаванні, справаздачы археолагаў аб правядзенні археалагічных раскопак гарадоў, матэрыялы навуковых канферэнцый, перыядычны друк). Абавязковай умовай стаў улік інфармацыйных магчымасцей крыніц, на якія абапіраліся гісторыкі пры падрыхтоўцы імі прац. Пісьмовыя крыніцы, як правіла, выкарыстоўваліся гісторыкамі для атрымання інфармацыі аб часе ўзнікнення горада. Картаграфічны помнік як пісьмовая і выяўленчая крыніца ўтрымлівае невялікі аб'ём інфармацыі, аднак дапамагае археолагу звузіць пошук старажытнай часткі горада. Археалагічная крыніца з'яўляецца непасрэдным носьбітам гістарычнай інфармацыі, якая складае асноўны крыніцазнаўчы фонд даследаванняў па гісторыі раннесярэдневяковых гарадоў і выступае важным сродкам для атрымання ведаў у працэсе гістарычнай рэканструкцыі.

Важнай навуковай крыніцай з'яўляюцца справаздачы аб археалагічных даследаваннях у гарадах Беларусі, якія захоўваюцца ў Архіве Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Па сваіх змястоўных характарыстыках яны не саступаюць манаграфічным даследаванням.

⁷ Зверуго, Я.Г. Верхнее Понеманье в IX–XIII вв. / Я.Г. Зверуго ; под ред. П.Ф. Лысенко. – Минск : Наука і тэхніка, 1989. – 208 с.

⁸ Левко, О.Н. Историография проблемы происхождения древнейших белорусских городов / О.Н. Левко // Гістарыяграфія гісторыі Беларусі, новай і навейшай гісторыі краін Еўропы і ЗША : матэрыялы Рэсп. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 28 сак. 2008 г. : у 2 ч. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал.: адк. рэд. В.А. Пілецкі [і інш.] – Мінск, 2008. – Ч. 2. : Гістарыяграфія гісторыі Беларусі (ад старажытных часоў да кастрычніка 1917 г.). – С. 3–5.

⁹ Краўцэвіч, А. Археалогія ў вывучэнні старажытных усходнеславянскіх гарадоў (на прыкладзе Беларусі) / А. Краўцэвіч // Гістарыяграфія і крыніцы па гісторыі гарадоў і працэсаў урбанізацыі ў Беларусі : зб. навук. арт. / ГрДУ імя Я. Купалы ; рэдкал.: В.В. Даніловіч, І.П. Крэнь, І.В. Соркіна (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2009. – С. 53–62.

Метадалагічную аснову работы складаюць асноватворныя прынцыпы і метады гістарычнага пазнання. Для дасягнення пастаўленых задач аўтар кіраваўся прынцыпамі аб'ектыўнасці, гістарызму, а таксама аксіялагічным падыходам.

Для падрыхтоўкі дысертацыі былі выкарыстаны агульнанавуковыя метады даследавання (аналізу і сінтэзу, індукцыі і дэдукцыі, лагічнага, узыходжання ад канкрэтнага да абстрактнага), традыцыйныя канкрэтна-гістарычныя (гісторыка-параўнальны, ці кампаратыўны, гісторыка-сістэмны, гісторыка-тыпалагічны) і метады гістарыяграфічнага пазнання (праблемна-храналагічны).

У другой главе «**Гістарыяграфія ўзнікнення гарадоў Беларусі: ацэнка поглядаў, тэндэнцыі**» разглядаюцца тэарэтычныя праблемы і асноўныя тэндэнцыі даследаванняў раннесярэдневяковых гарадоў; вызначаецца ўнёсак расійскіх і айчынных навукоўцаў у даследаванне праблем узнікнення гарадоў Беларусі.

Высветлена, што на аснове археалагічных дадзеных у 1940–1960-я гг. савецкімі гісторыкамі былі распрацаваны разнастайныя па сваёй сутнасці тэорыі ўзнікнення ўсходнеславянскіх гарадоў. Для тлумачэння першапачатковай стадыі функцыянавання гарадскіх пасяленняў адны навукоўцы прытрымліваліся вызначанай імі тэорыі (замкавая, племянная, тэорыя гандлёва-рамесных пасяленняў), а іншыя ўлічвалі асобныя аспекты розных тэорый (тэорыя шматварыянтнасці шляхоў і тыпаў утварэння горада). На развіццё поглядаў расійскіх гісторыкаў істотны ўплыў аказалі ідэі разнастайнасці канкрэтных шляхоў узнікнення ўсходнеславянскіх гарадоў.

Зазначаецца, што тэорыі паходжання ўсходнеславянскага горада, якія былі распрацаваны беларускімі, расійскімі і ўкраінскімі навукоўцамі, паслужылі асновай для даследавання праблем узнікнення гарадоў на тэрыторыі Беларусі. Абапіраючыся на іх палажэнні, Ф.Д. Гурэвіч і Л.В. Аляксееў вызначылі агульныя заканамернасці ўзнікнення і развіцця гарадоў Беларусі ў асобных рэгіёнах. Ф.Д. Гурэвіч спыніла ўвагу на суцэльным гісторыка-археалагічным вывучэнні гарадоў беларускага Панямоння. Вылучэнне асобнага навуковага перыяду існавання гарадскіх папярэднікаў, шырокі дыяпазон даследавання прасторавых межаў гарадоў адрозніваюць погляд Л.В. Аляксеева ад падыходаў айчынных гісторыкаў. Вяршыняй творчай думкі Л.В. Аляксеева стала выяўленне ім сацыяльна-эканамічных, геаграфічных і сацыяльна-палітычных перадумоў узнікнення старажытных гарадоў Беларусі.

Значны ўклад у даследаванне гарадскіх помнікаў Беларусі ўнеслі айчынныя навукоўцы. Падобныя пазіцыі ў вывучэнні праблем узнікнення гарадоў на беларускіх землях займалі Г.В. Штыхаў і Э.М. Загарульскі. У якасці аргумента прыводзіцца наступны тэзіс. Для навуковага светаўспрымання

аўтараў не стала характэрнай абсалютызацыя адзінай варыяцыйнай асновы ўзнікнення гарадоў. У навуковых роздумах гісторыкаў знайшлі сваё адлюстраванне ідэі ўзаемаўплыву розных фактараў горадаўтварэння (сацыяльна-эканамічнага, сацыяльна-палітычнага, геаграфічнага) з дамінантнай роляй адзінага фактару (сацыяльна-эканамічнага). Пры гэтым у працах Э.М. Загарульскага выкрыццё ўзаемаабумоўленасці шляхоў паходжання гарадоў было падпарадкавана асноўнай ідэі замкавай тэорыі, а ў даследаваннях Г.В. Штыхава – тэорыі гандлёва-рамесных пасяленняў.

З іншых пазіцый праблемы генезісу раннесярэдневяковых гарадоў Беларусі разглядалі П.Ф. Лысенка, В.М. Ляўко, Г.М. Семянчук, А.А. Мяцельскі. Адзначаецца, што з прывязкай сацыяльна-палітычнага фактару да праблемы зараджэння гарадоў Беларусі выступалі В.М. Ляўко і Г.М. Семянчук. На фарміраванне навуковага светаўспрымання В.М. Ляўко аказала ўплыў тэорыя дзяржаўнага пачатку. Г.М. Семянчук у сваіх поглядах абапіраўся на дасягненні заходнееўрапейскай гістарыяграфіі. Знаходзячыся пад уплывам ідэі грамадска-палітычнага пачатку і тэорыі шматварыянтнасці шляхоў фарміравання гарадоў, А.А. Мяцельскі адзначыў, што ў трансфармацыі асноватворных пачаткаў шэрагу пасожскіх гарадоў вырашальнае значэнне належала сацыяльна-палітычнаму фактару. Згодна з метадалагічнымі пазіцыямі (фармацыйны падыход) П.Ф. Лысенкі, у аснове пераўтварэння генезісных форм гарадоў Паўднёвай Беларусі знаходзіўся сацыяльна-эканамічны фактар (аддзяленне рамяства ад земляробства).

У якасці тэарэтычных асноў даследаванняў беларускіх гісторыкаў выступаюць палажэнні А.А. Макушнікава, Д.У. Дука, В.І. Кошмана, у якіх аўтары разгледзелі праблемы ўзнікнення некаторых гарадоў Беларусі.

У аналізаваных тэндэнцыях даследаванняў раннесярэдневяковых гарадоў Беларусі засяроджваецца ўвага на вызначэннях гісторыкамі мадыфікацыі горада як шматфункцыянальнай дэфініцыі; трывалым замацаванні ў гістарычных высновах археолагаў канструкта: *горад – цэнтр рамяства і гандлю*; выяўленні даследчыкамі розных варыяцыйных асноў узнікнення горада; уключэнні ў праблемнае поле даследаванняў агульных і дадатковых крытэрыяў гарадоў.

У трэцяй главе **«Праблема «пераносу» гарадоў у гісторыка-археалагічных даследаваннях»** прааналізаваны асноўныя тэарэтычныя праблемы «пераносу» гарадскіх пасяленняў і зроблена навуковая ацэнка існуючых уяўленняў па праблеме «перанясення» раннесярэдневяковых гарадоў на тэрыторыі Беларусі.

Праблеме «пераносу» гарадоў прысвечаны працы навукоўцаў замежнай, савецкай, расійскай постсавецкай і айчыннай гістарыяграфіі. Асноўны змест тэарэтычных ацэнак праблемы «пераносу» гарадоў зводзіцца навукоўцамі да

асэнсавання працэсаў фарміравання гарадскіх цэнтраў у звязцы: заняпад адных населеных пунктаў – з’яўленне недалёка ад іх новых – суіснаванне абодвух цэнтраў. Не менш каштоўнымі сталі высновы даследчыкаў (Г.В. Штыхаў), якія тычыліся вызначэння функцыянальнай пераемнасці паміж цэнтрамі горадаўтварэння, ролі тэрытарыяльна-палітычных дамінант у працэсе перанясення цэнтраў (В.М. Ляўко). Звяртаецца ўвага на тое, што вырашэнне пытанняў першапачатковага месцазнаходжання гарадоў на тэрыторыі Беларусі патрабуе ўліку не толькі тэрытарыяльных каардынат, але і праблемы існавання гарадскіх папярэднікаў.

Ззначаецца, што метадалогія даследавання праблем перанясення гарадоў мае трывалыя тэарэтычныя асновы, якія падмацаваны разнастайным фактычным матэрыялам. Разам з тым, высветлена, што нягледзячы на дастаткова грунтоўную тэарэтыка-метадалагічную базу, пытанне пра «перанос» гарадоў не атрымала адназначнага разумення ў гістарычнай навуцы Беларусі. Аналіз поглядаў айчынных навукоўцаў (А.М. Ляўданскі, Э.М. Загарульскі, Л.В. Аляксееў, Г.В. Штыхаў, В.М. Ляўко, Ю.А. Заяц, В.С. Вяргей, А.В. Іоў) на праблему змянення першапачатковага месцазнаходжання гарадскіх цэнтраў паказаў, што ідэі тэорыі «пераносу» былі выкарыстаны для тлумачэння працэсу ўзнікнення і далейшага развіцця Мінска, Полацка, Барысава, Крычава і знайшлі сваё прымяненне ў вывучэнні ранняй гісторыі Пінска і Турава.

Найбольш поўна і дыскусійна тэорыя «пераносу» адлюстравалася ў даследаваннях па гісторыі Мінска і Полацка. Зыходзячы з іх аналізу вызначана, што на беларускіх землях былі выпадкі, калі адны цэнтры саступалі месца ўтвараемым гарадам, пакідаючы ім сваю назву і мясцовых жыхароў (Менка – Мінск), а другія працягвалі сваё існаванне ў абліччы новага гарадскога арганізму шляхам перанясення іх тапаграфічных адзінак у больш зручнае месца (гарадзішча на Полоце – Полацк на Верхнім замку).

У даследаваннях археолагаў было паказана, што «перанясенне» гарадоў адлюстроўвае спецыфіку станаўлення горадаўтваральных цэнтраў, якія ў сваім субстанцыйным пачатку патрабуюць функцыянальнага развіцця. На наш погляд, змяненне першапачатковага месцазнаходжання пасялення ўяўляецца альтэрнатывай тэрытарыяльна-тапаграфічнаму фарміраванню і развіццю гарадоў.

У чацвёртай главе «Гістарыяграфія вывучэння гістарычнай тапаграфіі гарадоў Полацкай і Турава-Пінскай земляў» разглядаюцца і аналізуюцца вынікі гісторыка-археалагічных даследаванняў гістарычнай тапаграфіі гарадоў Паўночнай, Цэнтральнай і Паўднёвай Беларусі.

На матэрыялах главы паказана, што археалагічнае вывучэнне структурных аб’ектаў старажытных гарадоў Полацкай зямлі мае багатую гістарыяграфічную традыцыю, вызначаецца пераемнасцю ў зменах

гістарычных пакаленняў, характарызуецца ўстойлівым працэсам высявання новых ведаў. У меншай ступені гэтыя працэсы былі ўласцівы гістарыяграфіі гарадоў Турава-Пінскай зямлі. З фарміраваннем новага кірунку даследаванняў – гістарычнай тапаграфіі гарадоў, узрасталі патрэбы даследчыкаў у прыцягненні новых звестак, неабходных для ўзнаўлення цэласнай карціны функцыянавання раннесярэдневяковых гарадоў. Выяўленню такіх дадзеных служылі раскопкі Полацка, Віцебска, Друцка, Мінска, Заслаўя, Барысава, Лагойска, Турава, Пінска, Брэста, Клецка, Капыля і інш. гарадоў.

Высветлена, што багацце гістарыяграфічнай спадчыны і адкрыцці даследчыкаў з'яўляюцца неад'емнымі кампанентамі археалагічных даследаванняў Полацка. У сваю чаргу, па маштабах археалагічных раскопак і вывучанасці ўсіх структурных частак горада, Віцебск выходзіць на першае месца сярод іншых гарадоў Беларусі. Асаблівай увагі заслугоўвае той факт, што археалагічнае вывучэнне абодвух гарадоў характарызавалася працяглым працэсам распрацоўкі асноўных палажэнняў па праблеме фарміравання іх тэрытарыяльнай структуры і стварэннем найбольш абгрунтаваных версій іх узнікнення і развіцця. Як правіла, даследаванні гарадоў з развітай планіровачнай структурай суправаджаліся дапаўненнем і карэкціроўкай існуючых поглядаў археолагаў новымі дадзенымі. У гістарыяграфіі Полацка доўгі час панавалі погляды А.М. Ляўданскага, якія ў далейшым развіваліся і дапаўняліся даследаваннямі Г.В. Штыхава, С.В. Тарасава, Д.У. Дука. У апошні час Д.У. Дукам была выпрацавана арыгінальная канцэпцыя ўзнікнення і развіцця Полацка.

Дзякуючы прыцягненню новых археалагічных дадзеных з раскопак Мінскага замчышча, беларускімі навукоўцамі былі перагледжаны ранейшыя ўяўленні аб першапачатковай гісторыі Мінска. Важнае значэнне для разумення праблем фарміравання тапаграфічнай структуры раннесярэдневяковых гарадоў мелі раскопкі Друцка, Заслаўя, Оршы, Копысі, Клецка, Копыля. Паказваецца, што на матэрыялах археалагічнага вывучэння Друцка (В.М. Ляўко), Заслаўя (Ю.А. Заяц) і Клецка (В.С. Пазднякоў) гісторыкі прапанавалі разгорнутую характарыстыку тапаграфічнага ўтварэння асноўных частак усходнеславянскага горада. Раскопкі Ю.І. Драгуна і В.М. Ляўко ў Оршы; Э.М. Загарульскага, Г.В. Штыхава, В.М. Ляўко ў Копысі і далейшыя адкрыцці пасадскай тэрыторыі абодвух пасяленняў паслужылі факталагічнай асновай для інтэрпрэтацыі іх сацыяльнай сутнасці ў XII–XIII стст. Звяртаецца ўвага на ролю апошніх археалагічных даследаванняў Копыля. Так, Л.У. Калядзінскі даказаў, што час узнікнення горада значна ранейшы за яго першыя летапісныя згадкі.

Ззначаецца, што археалагічныя раскопкі Браслава, Давыд-Гарадка і Рагачова былі звязаны толькі з іх дзядзінцамі і не распаўсюджваліся на астатнія тапаграфічныя часткі. На наш погляд, для атрымання ведаў аб характары

ўтварэння і развіцця гэтых пасяленняў патрабуюцца дадатковыя даследаванні па-за межамі іх дзядзінцаў. Свайго ўліку патрабуе магчымасць фарміравання пасадскай тэрыторыі Пінска, Брэста і Слуцка на раннім этапе горадаўтварэння.

Значнай падзеяй у гістарыяграфіі раннесярэдневяковых гарадоў Полацкай зямлі сталі адкрыцці археалагічнага комплексу Дрысвяты і далейшыя пацвярджэнні яго гарадскога характару (раскопкі Г.М. Семянчука). Падкрэсліваецца значэнне археалагічных даследаванняў Г.В. Штыхава ў Лукомлі, Барысаве, Лагойску, падчас якіх былі выяўлены і лакалізаваны іх першапачатковыя цэнтры. Вызначаецца ўклад П.Ф. Лысенкі ў распрацоўку пытанняў гістарычнай тапаграфіі Турава, Пінска і Брэста.

У пятай главе «**Гістарыяграфія праблемы гістарычнай тапаграфіі гарадоў беларускага Пасожжа, Брагіна, Магілёва, Рэчыцы і беларускага Панямоння**» аналізуюцца вынікі гісторыка-археалагічных даследаванняў гістарычнай тапаграфіі раннесярэдневяковых гарадоў Усходняй Беларусі і беларускага Панямоння.

На матэрыялах главы паказваецца, што большая частка гарадскіх помнікаў Усходняй Беларусі інтэнсіўна пачала даследавацца толькі ў 1970–1990-я гг. У сваю чаргу, дзядзінец Мсціслава падлягаў актыўнаму вывучэнню з сярэдзіны 1950-х гг. (раскопкі Л.В. Аляксеева). З аднаго боку, дадзена акалічнасць паўплывала на з’яўленне прамежкавых высноў і ў той жа час паспрыяла зараджэнню першых навуковых версій. З іншага боку, на высокі ўзровень пачала ўздымацца гістарычная тапаграфія гарадоў.

Параўнальна абмежаваны ахоп тэрыторыі пры даследаваннях Брагіна, Чачэрска, Слаўгарада паўплываў на характар зробленых навукоўцамі высноў. Разам з трывалымі ўяўленнямі па праблеме фарміравання асноватворных адзінак тапаграфічнай структуры гарадоў, праблемнае поле даследаванняў утваралі гіпатэтычныя меркаванні гісторыкаў. Для акрэслення часу фарміравання вакольнага горада Чачэрска патрабуюцца даследаванні па выяўленні слядоў другой лініі ўмацаванняў. Па-ранейшаму не губляе сваёй значнасці высвятленне характару развіцця Брагіна з часу фарміравання яго дзядзінца. Для ўдакладнення сацыяльнай сутнасці Слаўгарада на раннім этапе неабходны пашыраныя работы на пасадскай тэрыторыі. Разам з тым, дзякуючы распчатым раскопкам у Брагіне, Чачэрску і Слаўгарадзе былі атрыманы важныя дадзеныя, якія сталі асновай для вывучэння першапачатковага этапу іх функцыянавання. Уяўляюць сабой цікавасць даследаванні навукоўцаў на дзядзінцы і вакольным горадзе Рэчыцы.

Напрамкі развіцця даследаванняў гарадоў Усходняй Беларусі складалі і карэнныя зрухі, у аснове якіх знаходзіліся новыя падыходы да вывучэння горада. Уключэнне ў даследчую прастору ўсіх структурных частак горада адрознівала погляды А.А. Макушнікава, А.А. Мяцельскага, І.А. Марзалюка.

Важнай гістарычнай падзеяй у айчыннай навуцы стала адкрыццё і даследаванне раннефеадальнага пасялення Гомеля. Вартае значэнне набылі даследаванні А.А. Макушнікава, якія дазволілі яму разгледзець развіты характар утварэння тапаграфічнай структуры раннесярэдневяковага Гомеля. Неабходна звярнуць увагу на ролю А.А. Мяцельскага ў раскрыцці ім працэсу фарміравання гарадской структуры старажытнага Крычава. Доўгія часы ў гістарычнай навуцы дамінаваў погляд М.А. Ткачова, у адпаведнасці з якім паходжанне Магілёва было звязана з замкавым цэнтрам (1528 г.). Археалагічныя даследаванні І.А. Марзалюка дазволілі ўнесці істотныя карэкціроўкі ў акрэсленне ранняй гісторыі Магілёва.

Фарміраванне поглядаў па праблеме гістарычнай тапаграфіі гарадоў беларускага Панямоння грунтавалася на распрацоўках розных гістарыяграфічных школ. Пры гэтым асноўнымі аб'ектамі вывучэння навукоўцаў сталі Гродна, Навагрудак і Ваўкавыск.

Археалагічнае даследаванне Гродна, распачатае польскімі гісторыкамі ў міжваенны перыяд, стала тым этапам, падчас якога былі зроблены важныя навуковыя адкрыцці, што паслужылі асновай для далейшых распрацовак. У пасляваенны перыяд вывучэннем Гродна пачалі цікавіцца савецкія гісторыкі. Археалагічныя работы на Старым і Новым замку, а таксама раскопкі ў іншых частках горада, якія праводзіліся польскімі, расійскімі і беларускімі навукоўцамі, пераканаўча сведчаць аб павышэнні пазнавальнай цікавасці гісторыкаў розных гістарыяграфічных школ да праблем ранняй гісторыі Гродна, яго ролі і прызначэнні ў раннесярэдневяковы час.

Не менш істотнай з'явай стала адкрыццё археалагічных матэрыялаў з гісторыі зараджэння другога панямонскага горада – Навагрудка. Вынікам археалагічнага вывучэння Навагрудка стала з'яўленне важных дадзеных па праблеме горадаўтварэння на беларускіх землях (раскопкі Ф.Д. Гурэвіч). Разам з Гродна і Навагрудкам увагу польскіх, расійскіх і беларускіх гісторыкаў прыцягвалі старажытнасці Ваўкавыска. Найбольш поўную і разгорнутую характарыстыку тапаграфіі Ваўкавыска прапанаваў Я.Г. Звяруга.

Да ліку маладаследаваных гарадоў беларускага Панямоння адносяцца Слонім, Турыйск і Здзітаў. Раскопкі навукоўцаў у адзначаных гарадах не забяспечылі іх неабходнымі дадзенымі, якія б маглі цалкам акрэсліць праблему узнікнення гэтых населеных пунктаў.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

Праведзенае даследаванне дазваляе зрабіць наступныя высновы:

1. У 1940–1960-я гг. у гістарычнай навуцы СССР пачала распрацоўвацца праблема паходжання ўсходнеславянскага горада, у межах якой з’явіўся шэраг яе інтэрпрэтацыйных варыяцый. З даследаваннем новых помнікаў і назапашваннем факталагічнага матэрыялу сваё развіццё атрымалі замкавая тэорыя, тэорыя рамесна-гандлёвых пасяленняў, племянная тэорыя, тэорыя разнастайнасці канкрэтных шляхоў узнікнення гарадоў. Шматпланавасць праблемы ўзнікнення і развіцця ўсходнеславянскага горада абумовіла існаванне розных яе трактовак.

Тэорыі ўсходнеславянскага горада, якія былі распрацаваны навукоўцамі з Беларусі, Расіі і Украіны, паслужылі асновай для даследавання праблем узнікнення гарадоў на беларускіх землях. Зыходзячы з аналізу іх асноўных палажэнняў, Ф.Д. Гурэвіч і Л.В. Аляксееў вызначылі агульныя заканамернасці ўзнікнення і развіцця гарадоў Беларусі. У сваю чаргу, беларускія навукоўцы, абапіраючыся на абагульняльныя распрацоўкі савецкай гістарыяграфіі і асабістыя даследаванні, раскрылі адметныя асаблівасці генезісу і функцыянавання раннесярэдневяковых гарадоў Беларусі. Праблема фактарнай узаемаабумоўленасці станаўлення носьбітаў гарадскіх адзінстваў выяўлена ў поглядах Л.В. Аляксеева. Пры гэтым галоўную ролю ў фарміраванні гарадоў даследчык адводзіў сацыяльна-эканамічнаму фактару.

Для даследаванняў Э.М. Загарульскага і Г.В. Штыхава характэрным стала вывучэнне генезісу гарадоў Беларусі праз выяўленне ўзаемаўплыву і ролі некалькіх фактараў горадаўтварэння (сацыяльна-эканамічнага, сацыяльна-палітычнага, географічнага). Вырашальнае значэнне сацыяльна-палітычнага фактару ў складванні беларускіх гарадоў імкнуліся падкрэсліць В.М. Ляўко, Г.М. Семянчук, А.А. Мяцельскі, сацыяльна-эканамічнага – Э.М. Загарульскі, Г.В. Штыхаў, П.Ф. Лысенка. Пры гэтым кожны з даследчыкаў у сваіх вывадах абапіраўся на тую ці іншую тэарэтычную базу [2; 16; 17; 18].

2. Станаўленне і далейшае развіццё раннесярэдневяковых гарадоў на беларускіх землях характарызаваўся ўплывам фактараў горадаўтварэння (сацыяльна-эканамічнага, сацыяльна-палітычнага). Ступень іх уздзеяння на розных этапах гарадской трансфармацыі магла быць рознай. Ва ўтварэнні і развіцці адных беларускіх гарадоў (Полацк, Віцебск, Тураў, Пінск, Гомель) пераважаў сацыяльна-эканамічны фактар, а ў фарміраванні іншых – (Мінск, Орша, Копысь, Браслаў, Дрысвяты, Гродна, Мсціслаў) – сацыяльна-палітычны.

У аснову поглядаў археолагаў аб ролі фактараў горадаўтварэння быў пакладзены той археалагічны матэрыял, які знаходзіўся ў іх распараджэнні на момант даследавання таго ці іншага горада. Зыходзячы з аналізу наяўнага матэрыялу, даследчыкі развівалі і ўдакладнялі тыя гістарычныя высновы, якія сведчылі на карысць канкрэтнага фактару горадаўтварэння. Але неабходна зазначыць, што кожнаму археолагу трапляе розная колькасць знаходак, якая

носіць розную інфармацыю і сведчыць аб тым ці іншым шляху ўзнікнення горада. Адзін даследчык выкарыстоўваў як мага больш археалагічных матэрыялаў, якія б сведчылі на карысць сацыяльна-эканамічнай асновы ўзнікнення гарадоў, а другі, наадварот – імкнуўся падкрэсліць археалагічныя знаходкі, якія характарызавалі сацыяльна-палітычную аснову зараджэння горада. Аднак для кожнага раннесярэдневяковага горада характэрным быў агульны складнік, якая характарызавала як сацыяльна-эканамічны, так і сацыяльна-палітычны фактар яго ўзнікнення і развіцця.

Мы лічым, што гарады на беларускіх землях у сваім станаўленні і развіцці прайшлі праз вышальнае ўздзеянне не аднаго фактару, а некалькіх. Утварэнне тапаграфічнай структуры горада выклікана ўзаемаўплывам фактараў станаўлення гарадоў. Горадаўтваральны цэнтр, які ўзнікае ў выніку княжацкай дзейнасці, уяўляе сабой дамінанту мясцовасці з характэрнай архітэктурна-абарончай кампазіцыяй. Паглынненне акругі дадзеным цэнтрам магчыма праз яе сацыяльна-эканамічнае засваенне. Доказам гэтаму служыць фарміраванне гандлёва-рамесных пасадаў. Пасяленні, якія ўзнікаюць як гандлёва-рамесныя цэнтры, не могуць далей развівацца ў гарады без рэгулявання палітыка-адміністрацыйных, ваенна-абарончых, культурных, ідэалагічных функцый [14].

3. Для тлумачэння працэсу ўзнікнення і развіцця Мінска, Полацка, Крычава, Барысава і іншых гарадоў у айчыннай навуцы асаблівае значэнне стала надавацца выкарыстанню ідэй тэорыі «пераносу». Пры гэтым у асобных выпадках гэта рабілася для таго, каб даказаць верагоднасць існавання папярэднікаў гарадскіх цэнтраў. Не выпадкова, што ў такіх умовах пашыралася інфармацыйнае поле для разгортвання навуковага дыялогу паміж гісторыкамі. У гэтай сувязі першачарговае значэнне набывае гістарыяграфічнае ўзважванне існуючых уяўленняў па праблеме «пераносу» гарадоў і вылучэнне тых канцэптаў, якія дакладна раскрываюць яе сутнасць.

«Перанос» гарадоў у гістарычнай навуцы паказваўся як завяршальная стадыя фарміравання раннефеадальных гарадскіх цэнтраў, і наадварот, як магчымасць заняпаду папярэднікаў горада ці раней існуючых населеных пунктаў у выпадку захавання імі ранейшага месца.

У выніку заняпаду раней існуючага цэнтра адбываецца арганізаванае перасяленне мясцовых жыхароў у новае месца, якія імкнуцца запазычыць назву старога пасялення (Менка – Мінскае замчышча). Вядомы выпадкі, калі не адбывалася поўнага адмірання першапачатковага цэнтра і магчымым станавілася яго злучэнне з новым цэнтрам у агульную тэрытарыяльную структуру пасялення (Полацк, Барысаў).

Тым самым, змяненне першапачатковага месцазнаходжання горада ўяўляецца альтэрнатывай тапаграфічнаму развіццю ўтвараемых цэнтраў. «Перанясенне» горада і асобных яго частак характарызуе новы ўзровень

тэрытарыяльна-тапаграфічнага развіцця гарадскіх цэнтраў, абумоўлены трансфармацыяй іх першапачатковых функцый. Для рэалізацыі старых (рамяства і гандлю, адміністрацыйна-гаспадарчага кіравання) і новых функцый (культурна-ідэалагічнага ўздзеяння, ваенна-ахоўнага забеспячэння) наяўнасці ранейшых цэнтраў, якія прыходзяць у заняпад, недастаткова. Набыццё старым цэнтрам такіх функцый, якое магчыма праз яго «перанясенне» на новае і больш спрыяльнае месца, пасадзейнічае яго далейшаму развіццю. Трансляцыя старых функцыянальных абавязкаў (рамяства і гандлю, адміністрацыйна-гаспадарчага ўладання) папярэднікам новаму цэнтру з прыстасаваннем да яго новых функцый (культурна-ідэалагічнага ўздзеяння, ваенна-ахоўнага забеспячэння) сведчыць аб існаванні пераемнасці ў працэсе горадабудаўніцтва [5; 8].

4. Ахоп найбольшай тэрыторыі структурных частак пасялення падчас раскопак садзейнічаў стварэнню цэласнай навуковай карціны адносна заснавання горада. Найбольш поўная характарыстыка праблемы фарміравання тапаграфічнай структуры гарадоў разглядаецца ў працах В.М. Ляўко (Віцебск, Друцк), Д.У. Дука, С.В. Тарасава (Полацк), Ю.А. Заяца (Заслаўе), В.С. Пазднякова (Клецк). Але неабходна зазначыць, што ў аснову большасці прац па гісторыі старажытных гарадоў Полацкай і Турава-Пінскай земляў былі пакладзены археалагічныя матэрыялы, якія не адносіліся да ўсіх структурных частак раннесярэдневяковага горада. Археалагічныя работы Л.В. Аляксеева ў Браславе, Р. Якімовіча і П.Ф. Лысенкі ў Давыд-Гарадку, П.Ф. Лысенкі і Э.М. Загарульскага ў Рагачове закранулі толькі іх дзядзінцы. Па-ранейшаму нявырашаным застаецца пытанне аб месцазнаходжанні астатніх структурных частак гэтых пасяленняў. Актуальнай застаецца праблема фарміравання на раннім этапе пасадскай тэрыторыі Пінска, Слуцка, Брэста. Важнае значэнне набылі археалагічныя раскопкі В.М. Ляўко ў Оршы і Копысі, паколькі яны, на наш погляд, наблізілі навукоўца да аб'ектўнага разумення праблемы фарміравання тэрытарыяльнай структуры малых гарадоў. Што тычыцца стану археалагічных даследаванняў іншых малых гарадоў Полацкай зямлі (раскопкі Г.В. Штыхава ў Барысаве і Лагойску на Гайне), то неабходна зазначыць, што свайго тлумачэння чакае праблема характару развіцця планіровачнай структуры Барысава і Лагойска з часу іх заснавання.

Горад з развітай планіровачнай структурай і рознабаковымі характарыстыкамі (Полацк, Віцебск) уяўляў сабой шырокае інтэрпрэтацыйнае поле для даследаванняў гісторыкаў. Археалагічнае вывучэнне Полацка (раскопкі А.М. Ляўданскага, В.Р. Тарасенкі, Г.В. Штыхава, С.В. Тарасава, Д.У. Дука) і Віцебска (працы Л.В. Аляксеева, раскопкі Г.В. Штыхава, М.А. Ткачова і Л.У. Калядзінскага, В.М. Ляўко, Т.С. Бубенька), у адрозненне ад даследаванняў іншых гарадоў, характарызавалася працяглым працэсам распрацоўкі асноўных палажэнняў па праблеме фарміравання іх

тэрытарыяльнай структуры. Даследаванні буйных гарадоў з развітай планіровачнай структурай суправаджаліся дапаўненнем і карэкціроўкай існуючых поглядаў археолагаў (А.М. Ляўданскі – Г.В. Штыхаў – С.В. Тарасаў – Д.У. Дук) новымі дадзенымі [1; 5; 9; 10; 7; 15].

5. Важныя навуковыя адкрыцці ранняй гісторыі гарадоў, як правіла, належалі тым навукоўцам, якія сталі іх асноўнымі даследчыкамі на апошнім этапе вывучэння (Магілёў – І.А. Марзалюк, Гомель – А.А. Макушнікаў, Крычаў – А.А. Мяцельскі). Асноўны змест археалагічных работ і вынікі даследаванняў І.А. Марзалюка, А.А. Макушнікава, А.А. Мяцельскага адлюстроўвалі ў іх навуковых вывадах цэласную карціну ўзнікнення і развіцця гарадскога пасялення, уключаючы ў яе археалагічныя матэрыялы з розных структурных частак горада. У працэсе археалагічнага вывучэння ўтварэння Чачэрска і Слаўгарада характэрнай з’явай стала фармулёўка навукоўцамі гіпатэтычных меркаванняў, якія патрабуюць свайго пацвярджэння археалагічнымі звесткамі. Думка А.А. Макушнікава аб існаванні пасада Рэчыцы ў XII ст. выглядае цікавай, аднак не атрымала свайго канчатковага вырашэння.

Фарміраванне поглядаў па праблеме гістарычнай тапаграфіі гарадоў беларускага Пасожжа, Брагіна, Магілёва і Рэчыцы супала ў часе з актывізацыяй сістэматычных археалагічных даследаванняў (1980–1990-я гг. XX ст.), што дазволіла ўзняць на высокі навуковы ўзровень вывучэнне Магілёва, Гомеля і іншых гарадоў. Спецыфічнымі рысамі археалагічнага вывучэння гарадоў адзначанага рэгіёна было абмежаванае прадстаўніцтва даследчых кадраў і адносна позні характар працэсу назапашвання крыніцазнаўчых ведаў. У адзначаны перыяд асноўны навуковы патэнцыял кадраў археалогіі прысвячаў сваю навуковую дзейнасць даследаванню старажытных цэнтраў Полацкай і Турава-Пінскай земляў. У навуковыя пошукі праблем узнікнення гарадоў беларускага Пасожжа і Магілёва ўключылася сучаснае пакаленне археолагаў (А.А. Мяцельскі, А.А. Макушнікаў, І.А. Марзалюк).

Знаходжанне беларускіх гарадоў у складзе Польшчы садзейнічала актывізацыі даследчай дзейнасці польскіх гісторыкаў (Я. Ядкоўскі, З. Дурчэўскі). Пад уздзеяннем археалагічных работ польскіх гісторыкаў у савецкай і постсавецкай гістарычнай навуцы Беларусі пачалася распрацоўка альтэрнатыўных версій узнікнення Гродна. Найбольш значнай з’явай у гісторыі археалагічнага вывучэння Навагрудка сталі археалагічныя работы Ф.Д. Гурэвіч, якія дазволілі навукоўцы вызначыць спецыфіку станаўлення горада ў сувязі з яго ўтваральнымі пасяленнямі. Разам з багатымі гістарыяграфічнымі традыцыямі археалагічных даследаванняў Гродна, Навагрудка і Ваўкавыска для гістарычнай навукі Беларусі характэрнай была адсутнасць устойлівых уяўленняў па праблеме ўзнікнення Слоніма, Турыйска і Здзітава [1; 6; 15].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Вынікі дысертацыйнага даследавання могуць дапамагчы ў фарміраванні цэласнай агульнаўсходнеславянскай канцэпцыі паходжання гарадоў. Матэрыялы і высновы даследавання могуць быць выкарыстаны для падрыхтоўкі агульных і спецыяльных курсаў гістарыяграфіі гісторыі Беларусі, гістарыяграфіі ўсходніх славян у вышэйшых навучальных установах; пры напісанні абагульняльных прац па гісторыі Беларусі, яе старажытным перыяду. Асабліваю цікавасць дысертацыя ўяўляе ў распрацоўцы лекцый, навучальных і факультатывных праграм па курсу гістарычнага краязнаўства ў вышэйшых, сярэдне-спецыяльных, сярэдніх навучальных установах.

Спіс публікацый саіскальніка

Артыкулы ў навуковых часопісах

1. Врублеўскі, Ю.У. Археалагічныя даследаванні гісторыі раннефеадальных гарадоў Беларусі: гістарыяграфічны аспект / Ю.У. Врублеўскі // Труд. Профсоюзы. Общество. – 2010. – № 3. – С. 71–74.

2. Врублеўскі, Ю.У. Ацэнка поглядаў расійскіх навукоўцаў на праблему паходжання гарадоў IX–XIII стст. на тэрыторыі Расіі і Беларусі / Ю.У. Врублеўскі // Весці БДПУ. Сер. 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2010. – № 4. – С. 24–28.

3. Врублеўскі, Ю.У. Працы савецкіх і сучасных даследчыкаў па гістарыяграфіі праблем паходжання гарадоў на тэрыторыі Беларусі IX–XIII стст. / Ю.У. Врублеўскі // Весці БДПУ. Сер. 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2011. – № 2. – С. 18–22.

4. Врублеўскі, Ю.У. Погляды навукоўцаў на праблему тапаграфіі раннесярэдневяковых гарадоў Полацкай і Турава-Пінскай зямель / Ю.У. Врублеўскі // Весці БДПУ. Сер. 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2011. – № 4. – С. 22–26.

5. Врублеўскі, Ю.У. Праблема «пераносу» гарадоў на беларускіх землях у гісторыка-археалагічным асэнсаванні / Ю.У. Врублеўскі // Веснік ГрДУ. Сер. 1. Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія. – 2012. – № 1 (122). – С. 69–78.

6. Врублеўскі, Ю.У. Археалагічныя даследаванні тэрытарыяльнай структуры старажытных гарадоў Усходняй Беларусі і беларускага Панямоння / Ю.У. Врублеўскі // Весці БДПУ. Сер. 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2012. – № 2. – С. 8–12.

7. Врублеўскі, Ю. Тэарэтыка-метадалагічнае асэнсаванне праблем археалагічных даследаванняў гарадоў Беларусі XI–XVIII стст. / Ю.У. Врублеўскі // Гістарычна-археалагічны зборнік. – 2012. – Вып. 27. – С. 268–272.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац

8. Врублеўскі, Ю.У. Пастаноўка праблемы «пераносу» раннесярэдневяковых гарадоў на тэрыторыі Беларусі ў канцэпцыі Г.В. Штыхава / Ю.У. Врублеўскі // Актуальныя пытанні сучаснай навукі : зб. навук. прац / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал.: В.В. Бушчык (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2010. – С. 8–12.

9. Врублеўскі, Ю.У. Полацкае гарадзішча ў свеце археалагічных даследаванняў : гістарыяграфічны аналіз / Ю.У. Врублеўскі // Актуальныя пытанні сучаснай навукі : сб. науч. раб. / Бел. гос. пед. ун-т имени М. Танка ; редкол.: В.В. Бушчик (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2011. – С. 3–5.

10. Врублеўскі, Ю.У. Гістарыяграфія праблемы гістарычнай тапаграфіі старажытнага Полацка (да 1150-годдзя заснавання горада) / Ю.У. Врублеўскі // Актуальныя пытанні гістарыяграфіі айчынай і сусветнай гістарыяграфіі : зб. навук. прац / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал. М.М. Забаўскі, Г.А. Космач, А.М. Люты і інш. – Мінск, 2012. – С. 15–20.

Матэрыялы навуковых канферэнцый

11. Врублеўскі, Ю.У. Гістарыяграфія праблемы ролі гарадоў у станаўленні і развіцці дзяржаўнасці / Ю.У. Врублеўскі // Актуальныя праблемы станаўлення і развіцця беларускай дзяржаўнасці : матэрыялы Рэсп. навук.-тэарэтыч. канферэнцыі, Мінск, 27 лютага 2009 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал.: М.М. Забаўскі [і інш.]. – Мінск, 2009. – С. 14–16.

12. Врублеўскі, Ю. Беларуская гістарыяграфія гісторыі феадальных гарадоў Беларусі : тэарэтычны аспект / Ю. Врублеўскі // Гістарыяграфія і крыніцы па гісторыі гарадоў і працэсаў урбанізацыі ў Беларусі : зб. навук. арт. / ГрДУ імя Я. Купалы ; рэдкал.: В.В. Даніловіч, І. Крэнь, І. Соркіна (адк. рэд.) [і інш.]. – Гродна, 2009. – С.182–189.

13. Врублеўскі, Ю.У. Гістарыяграфічны аналіз прац па гісторыі гарадоў Беларусі дарэвалюцыйных аўтараў Расійскай імперыі другой паловы XIX ст. – пачатку XX ст. / Ю.У. Врублеўскі // Европа: актуальныя праблемы этнокультуры : материалы междунар. науч.-теорет. конф., Минск, 28 апр. 2010 г. / Бел. гос. пед. ун-т имени М. Танка ; редкол.: В.В. Тугай (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2010. – С. 253–255.

14. Врублеўскі, Ю.У. Агульная канцэпцыя паходжання гарадоў на тэрыторыі Беларусі IX–XIII стст. / Ю.У. Врублеўскі // Актуальныя праблемы в изучении и преподавании общественно-гуманитарных наук (дисциплин) : материалы междунар. науч. конф., Витебск, 2–3 дек. 2010 г. / Витебский филиал УО ФПБ «МИТСО» ; редкол.: В.А. Космач (отв. ред.) [и др.]. – Витебск, 2010. – С. 19–20.

15. Врублеўскі, Ю.У. Айчынныя археалагічныя даследаванні 20–40-х гг. XX ст. праблем паходжання гарадоў Беларусі : гістарыяграфічны аналіз / Ю.У. Врублеўскі // Образование и наука в Беларуси: актуальныя праблемы и перспектывы развіцця в XXI веце : матэрыялы навуц.-практ. конф. моладых учыных, Мінск, 21 мая 2010 г. / Бел. гос. пед. ун-т імя М. Танка ; редкол.: В.В. Бушык (отв. ред.) [и др.]. – Мінск, 2011. – С. 99–103.

16. Врублеўскі, Ю.У. Ацэнка поглядаў айчынных навукоўцаў на праблему паходжання гарадоў Панямоння і Усходняй Беларусі / Ю.У. Врублеўскі // Европа: актуальныя праблемы этнокультуры : матэрыялы міжнарод. навуц.-теарет. конф., Мінск, 23 чэрвеня 2011 г. / Бел. гос. пед. ун-т імя М. Танка ; редкол.: В.В. Тугай (отв. ред.) [и др.]. – Мінск, 2011. – С. 252–254.

17. Врублеўскі, Ю.У. Гістарыяграфічны аналіз поглядаў П.Ф. Лысенкі на праблему ўзнікнення гарадоў Паўднёвай Беларусі / Ю.У. Врублеўскі // Образование и наука в Беларуси: актуальныя праблемы и перспектывы развіцця в XXI веце : сб. навуц. ст. / Бел. гос. пед. ун-т імя М. Танка ; редкол.: В.В. Бушык (отв. ред.) [и др.]. – Мінск, 2011. – С. 167–169.

18. Врублеўскі, Ю.У. Гістарыяграфічны аналіз канцэпцыі Л.В. Аляксева генезісу раннесярэдневяковых гарадоў Беларусі (IX–XIII стст.) / Ю.У. Врублеўскі // Віцебскія старажытнасці : матэрыялы навуц. канф., прысвеч. 90-годдзю з дня нараджэння Л.В. Аляксева, Віцебск, 28–29 кастр. 2010 г. / Упр. культуры Віцеб. аблвыканкама, Віцеб. абл. краязн. музей ; рэдкал.: Г.У. Савіцкі [і інш.]. – Мінск, 2012. – С. 47–52.

РЭЗІЮМЭ

Врублеўскі Юрый Уладзіміравіч Гістарыяграфія праблем паходжання гарадоў на тэрыторыі Беларусі ў IX–XIII стст.

Ключавыя словы. Горад, прагорад, генезісная форма, горадаўтварэнне, «перанос» горада, гістарычная тапаграфія, гістарычныя погляды, гістарыяграфія, археалагічныя раскопкі, археалогія, дзядзінец, пасад, вакольны горад.

Мэта даследавання. Мэтай дысертацыйнага даследавання з’яўляецца распрацоўка гістарыяграфічнай канцэпцыі гісторыі ўзнікнення і развіцця гарадоў IX–XIII стст. на тэрыторыі Беларусі.

Метады даследавання. Дысертацыйнае даследаванне грунтуецца на прынцыпах аб’ектыўнасці, гістарызму і аксіялагічнага падыходу. Падчас напісання дысертацыі былі выкарыстаны агульнанавуковыя метады (аналіз, сінтэз, індукцыя, дэдукцыя, лагічны, узыходжанне ад канкрэтнага да абстрактнага), традыцыйныя канкрэтна-гістарычныя (гісторыка-параўнальны, гісторыка-сістэмны, гісторыка-тыпалагічны) і метады гістарыяграфічнага пазнання (праблемна-храналагічны).

Атрыманыя вынікі і іх навізна. На падставе вывучэння гістарыяграфічных крыніц вызначаны тэарэтычныя асновы і тэндэнцыі даследаванняў раннесярэдневяковых гарадоў Беларусі, прааналізаваны ўклад расійскіх і айчынных навукоўцаў ў вывучэнне працэсу ўзнікнення старажытных гарадоў Беларусі, раскрыта спецыфіка ўяўленняў археолагаў па праблеме «пераносу» гарадоў, выяўлены спецыфічныя рысы і заканамернасці працэсу развіцця поглядаў у галіне гістарычнай тапаграфіі раннесярэдневяковых гарадоў на беларускіх землях. У дысертацыі вырашана праблема распрацоўкі гістарыяграфічнай канцэпцыі гісторыі ўзнікнення і развіцця гарадоў IX–XIII стст. на тэрыторыі Беларусі.

Рэкамендацыі па выкарыстанні. Матэрыялы дысертацыі могуць быць выкарыстаны пры падрыхтоўцы курсаў гістарыяграфіі гісторыі Беларусі, гістарыяграфіі гісторыі ўсходніх славян у вышэйшых навучальных установах, а таксама пры напісанні абагульняльных прац па гісторыі Беларусі, яе старажытнай гісторыі. Дысертацыйныя матэрыялы знойдуць прымяненне пры выкладанні дысцыплін гістарычнага краязнаўства.

Галіна выкарыстання. Гістарыяграфія, гісторыя Беларусі, гісторыя ўсходніх славян, археалогія, краязнаўства.

РЕЗЮМЕ

Врублевский Юрий Владимирович Историография проблем происхождения городов на территории Беларуси в IX–XIII вв.

Ключевые слова. Город, прогород, генезисная форма, градообразование, «перенос» города, историческая топография, исторические взгляды, историография, археологические раскопки, археология, детинец, посад, окольный город.

Цель исследования. Целью диссертационного исследования является разработка историографической концепции истории возникновения и развития городов IX–XIII вв. на территории Беларуси.

Методы исследования. Диссертационное исследование основывается на принципах историзма, объективности и ценностного подхода. При написании диссертации были использованы общенаучные методы (анализ, синтез, индукция, дедукция, логический, восхождение от конкретного к абстрактному), традиционные конкретно-исторические (историко-сравнительный, историко-системный, историко-типологический), методы историографического познания (проблемно-хронологический).

Полученные результаты и их новизна. На основании изучения историографических источников определены теоретические основы и тенденции исследований раннесредневековых городов Беларуси, проанализирован вклад российских и отечественных ученых в изучении процесса возникновения древних городов Беларуси, раскрыта специфика представлений археологов по проблеме «переноса» городов, выявлены характерные черты и закономерности процесса развития взглядов в области исторической топографии раннесредневековых городов на белорусских землях. В диссертации решена проблема разработки историографической концепции истории возникновения и развития городов IX–XIII вв. на территории Беларуси.

Рекомендации по использованию. Материалы диссертации могут быть использованы при подготовке курсов историографии истории Беларуси, историографии истории восточных славян в высших учебных заведениях, а также при написании обобщающих работ по истории Беларуси, ее древней истории. Диссертационные материалы найдут применение при преподавании дисциплин исторического краеведения.

Область использования. Историография, история Беларуси, история восточных славян, археология, краеведение.

SUMMARY

Wrublewski Yuri

The historiography of the history of arising and development of the cities on the territory of Belarus in IX-XIII centuries.

Keywords: City, progorod, form of genesis, "transfer" of the city, the historical topography, historical views, historiography, archaeological excavations, archeology, citadel, settlement, town roundabout.

The Objective. The objective of the research is to elaborate the historiographical concept of historical and archaeological studies of the cities on the territory of Belarus in IX-XIII centuries.

Research methods. Research is based on the principles of historicism, objectivity and value approach. When writing a thesis there were used scientific methods (analysis, synthesis, induction, deduction, logical, and the ascent from the concrete to the abstract), traditional historical (historical and comparative, historical and systematic, historical and typological), historiographical methods (problem and chronological).

Results and novelty. Based on the study of historiographical sources there were identified the theoretical foundations and research trends of the early medieval cities in Belarus, there was analysed the contribution of the Russian and Soviet scientists in the study of the genesis of the ancient cities on the territory of Belarus, there were revealed the specificity of archaeologists' representations on the issue of the cities "transfer", there were identified specific features and regularities of the development of views on historical topography of early medieval cities in Belarus. The thesis solved the problem of the elaboration of historiographical concept of historical and archaeological research of the cities in Belarus in IX-XIII centuries.

Recommendations for use. Thesis materials can be used for preparation of courses on historiography of Belarus, the historiography of the Eastern Slavs in higher education, as well as writing general works on ancient history of Belarus. Also theses materials can find the usage in the teaching of the historical disciplines of local lore.

Scope of Use. Historiography, the history of Belarus, the history of the Eastern Slavs, archeology, local history.